

FALUSI MÁRTON

A Hitel és a rendszerváltás

Immár több mint hat esztendeje vagyok a *Hitel* szerkesztője, tizenkét esztendeje pedig állandó szerzője, így nem meglepő, hogy szellemi öntudatra ébredésem kulcsfolyóirata. Szinte egyszerre kaptam hát feladatul, hogy elsajátítsam a lap gondolkodói hagyományát, s rögvest a magam nemzedékének alakjára szabjam, az értelmezési folyamattal párhuzamosan értékeljek, afféle – fából vaskarika! – kritikus apologétaként. A húszéves *Hitelt* ünnepe az alapító és főszerkesztő Csoóri Sándor úgy fogalmazott, hogy az „több, mint amennyi látszik belőle”. Ennél pontosabban aligha összegezhető az a közös benső tartalom, amely a folyóirat egységét, erkölcsi és szellemi tartását jelentette a változó történelmi idők és a cserélődő szerkesztőgárda ellenére. A nemzedéki lapindítás ötletét Csoóri Illyéstől kapta örökül, mint ahogy a közösségi felelősségű irodalomfelfogást is, és többszörösen szimbolikus, hogy az 1982 novemberében Németh Elláéknál megfogalmazott szándéknyilatkozat után hat, az első lakiteleki találkozót követő több mint egy esztendő elteltével, a rendszerváltás lázas igyekezetében látott napvilágot az első szám. Ekképpen lett a *Hitel* „rendszerváltó orgánus”, a sziluettjüket kereső politikai erők ideológia- és véleményformáló szócsöve, hogy aztán 1992-től havilappá átalakulva egyre inkább az ideológia- és rendszerkritikus hangokra rezonáljon. A magam ifjonti pimaszságával úgy egészítem ki Csoóri megállapítását, hogy a *Hitel*ből kezdetben több látszott, mint amennyi volt, mára azonban több, mint amennyi látszik belőle, noha ambíciója, irányvétele és elszántsága sem fakóbb nem volt korábban, sem harsányabbá nem vált mostanra.

Csak hogy 1988-ban még egy olvasó nemzet, egy önmagát érteni és megértetni vágyó közösség kapkodta szét a *Hitel* példányait, falta nemcsak a publicisztikákat, a párt-határozatokat, de a verseket és az esszéket is; akkor még minden papírra vetett sor az igazság nyomába szegődött, a kimondhatóság mámoros illóanyagát párologtatta – mára viszont a legtalálhatóbb mondat körül is az orrfacsaró közöny terjeng. A szerkesztők most is hiszik, amit indulásakor tudtak is: közfeladatot látnak el, ám – úgy látszik – sem a hit, sem az ész nem a végső bizonyosság.

Nem lenne szükségünk eligazító erejű mondatokra? Netán érvényüket veszítették a szavak? Mi értékelté vajon le őket? Mikor szakadt át a jelentések árfolyamgátja? Mi változott előnyünkre és mi hátrányunkra, milyen hit veszett ki belőlünk végképp a rendszerváltás óta, s milyen hit éleszthető fel még egyáltalán? Mert hogy a *Hitel* „programos lap”, bátran vallom, sőt nemcsak a magyar művelődéstörténet bizonyos nemes hagyományait folytatja, de az egyetemes morálfilozófia és társadalombölcselet területén is határozottan foglal állást, ám – mint ahogyan ez lenni szokott – politi-

A Lakiteleken 2012. szeptember 29-én elhangzott előadás bővített változata.

kai értelemben hiábavalóan, amiért posztulátumaiból szinte semmi sem valósul(t) meg. Bizony, a rendszerváltás nem a „*Hitel* forgatókönyve” szerint zajlott le, ami legalább annyira nevezhető törvényszerűnek, mint amennyire kiábrándítónak. Most, miután megadtam a kellően keserű kezdőhangot, arra keresem röviden a választ, hogy melyek a *Hitel* identitásának alapvonásai, s vajon ezek miért nem hatják át az azóta felépült, illetőleg kifejlődött politikai állam, polgári társadalom működését.

Annyi becsmélő vagy szánakozóan hátba veregető gesztussal illették már a „politizáló író” – e magatartásminta lényegét eltorzítva –, hogy időről időre tanúságot kell tennünk az actus publicus és az irodalom szimbiotikus kapcsolatáról. Sőt, egymásrataltságáról. Nem azért avanszált rendszerváltó orgánummá a *Hitel*, egy kulturális folyóirat, mert *történetesen* írói csoportosulásokból politikai pártok – az SZDSZ és az MDF – csíráztak ki, hanem mert csakis közösség alkothat valódi államot, közösséget pedig kizárólag a kultúra szervezhet. Hogy egy íróból „jó” (értsd: a közérdeket sikeresen érvényesítő) parlamentter vagy miniszter lesz-e, történelmi szempontból periferikus kérdés (a magyar rendszerváltozás tapasztalata szerint egyébként csak kivételesen!), a politikai elit rekrutálódhat írókból, jogászokból, közgazdászokból, sőt villanyszerelőkből is, ám a politikai közösség kulturális kötőszövet nélkül atomjaira – a szó bourgeois értelmében: – polgáira hullik szét. Az irodalom akkor is közösségi, ha nem vállalja közösségét, s olyanokat gyűjt az agórára, akik a rossz légkörtől egymás torkának esnek, avagy levegőnek nézik a másikat. A *Hitel* abból a meggyőződésből született, hogy a Németh László-i „emelkedő nemzet” a „minőség forradalma” révén művelheti meg „Kert-Magyarországot” – lefordítva mindezt a bölcelet nyelvére: a politikai közösség a kulturális közösségből az államrendszerrel párhuzamosan alkotható meg. Az alkotmányos alapjogok és a jogállami intézményrendszer csak akkor egyezteteti össze a szabadságot az egyenlőséggel, ha a testvériség jegyében szövetkező polgárok közösen értelmezik a valóságot. Jelentéssel ruházzák fel. Ez a bizonyos közös valóságkép, amely a Civitatis Dei és a Civitatis Diaboli közé emel létrát, az értelmező nemzet, a jeleknek közkeletű jelentést tulajdonító társadalmi együttműködés letéteményese, a kezdet kezdetén törést szenvedett.

Csábító gondolatkísérlet, hogy a *Hitel* magzati állapotban bekövetkezett „fejlődési rendellenességét” párhuzamba állítsam a rendszerváltozás alighanem legmélyebb közjogi dilemmájával, amit a mai napig nem sikerült meghaladni. A demokratikus átalakulásnak hívott jogi forradalom nem lehetett a minőség forradalma, mert az alkotmányosság eszméjének kidolgozásakor a formális jogbiztonságot a materiális igazságosság fölé helyezte. A radbruchi (jogfilozófiai) háromszög csúcsaiba helyezett három fogalmat mozgósítva ezt a következőképp foghatjuk fel: az mutatkozott célszerűnek, hogy a jogbiztonság – más szóval: a kommunizmus jogfolytonossága – előnyt élvezzen az igazságossággal szemben. Ennek az elvnek, a jogbiztonság primátusának köszönhető, hogy a rendszerváltozás zökkenőmentesen lebonyolódott, ám egyszersmind az is, hogy az új, európai *mintájú* alkotmányszöveg nem teljesített ki egy európai *mértékű* alkotmányos rendet, a – Montesquieu-féle – jogállami garanciák nem eredményeztek eo ipso jogállami gyakorlatot. A most befejeződő új alkotmányozás – amit tekinthetünk a nyolcvankilences „kiigazításának” – mintha megfordítaná ugyanezt a logikát, ám anélkül, hogy a dilemma elevenébe vágna. Ez alapján annál jobban érvényesül az igazságosság, minél jobban háttérbe szorul a jogbiztonság, annál kiterjedtebb a materiális jogállamiság, minél kevésbé

elégítjük ki a formális jogállamiság igényeit. Csakhogy ennyire kategorikusan nem lehet az esetről esetre különböző döntési helyzeteket feloldani.

Az alakiságok kultuszához hozzá tartozott a chicagói közgazdaságtani iskola tantételeinek átültetése; e folyamat pedig tanulságosan nyomon követhető a *Hitel*ben publikált – figyelmeztető és elemző! – esszéikben, tanulmányokban. A lap ugyanakkor a napi eseményekre élénken reagáló, kétheti alakváltozatában is mindvégig megőrizte irodalmi karakterét. Bár írásaik stilárisan elűtöttek Alexa Károly, Bíró Zoltán, Csoóri Sándor, Kiss Gy. Csaba, Sütő András vagy Vasadi Péter nyelvi regisztereitől, Balassa Péter és Marno János mégis jelentkezett a *Hitel*ben, Esterházy Péternek pedig önálló rovata volt (*Az elefántcsonttoronyból*). Az – akárhogyan is azonosított – „két oldal” közti szakítás köthető ugyan szimbolikusan Csoóri ominózus néhány sorához a *Nappali hold* című naplóból, rávetíthető a pártpolitikai és érvényesülési hatalmi játszmaakra is, mai nézőpontból azonban sokkal fontosabb, hogy az „elhatárolódás” eszmétörténeti törvényszerűségeit is észrevegyük. A *Hitel*ével ellentétes gondolkodásmód kulturálisan leképezte a formális jogállamiság princípiumát – amelyet ad absurdum az Alkotmánybíróság élezett ki –, a politikai közösségképződés ismérvét a negatív (tartózkodó) szabadságfogalomban szentesítve. Ahogyan az állam funkciói közé nem sorolható a politikai közösség összetartozás-tudatának erősítése, csupán az alapjogok garantálásával az egyéni szuverenitás őrzése, oly módon az irodalomra sem hárul feladatként a nemzeti kultúrközösség kohéziós elemeinek azonosítása. E felfogás került uralomra, végzetes következményével szembe-sülünk ma: a magyar identitás- és kultúra-vesztés egyoldalúan negatív hatású folyamatával, amely a politikai és kulturális hatalmat gyakorló eliten kívül mindenkit egyaránt sújt. Nemcsak a kultúra kollektív jellegét elismerő – az egyszerűség kedvéért nevezzük így: – „nemzetben gondolkodókat”, hanem a közösségi ügyeket kizárólag a technokráciára és a bürokráciára – tehát az állami intézményrendszerre – bízó – mondjuk úgy – „liberálisokat” is.

Az a politikai közösség ugyanis, amelyiket nem a nemzeti kultúrára alapítanak, nem alkothat szuverén államot. A rendszerváltozás még nem vetette föl azt a csontjaira csupaszított kérdést, hogy *mi a magyar államiság lényege*, hiszen az állam meglévőnek tűnt, csupán – úgy tetszett – a függetlenségét kell kiharcolni, a tervutasítást és a cenzúrát megszüntetni, és csatlakoztatni a Nyugathoz, amely a – harmadik generációs emberi jogokkal kiegészített – demokratikus jogállam és a szabadpiac égíse alatt – messziről – „befejezett projektnek” látszott. Még ma, az Európai Egyesült Államok makettjének hosszúra nyúlt árnyékában is hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy az állami szuverenitás határmegvonásainál egy sokkalta kétségbeejtőbb kérdésre kell választ adnunk: *mi legitímálja az államot*, s nem csak úgy általánosságban, hanem hic et nunc a *magyar* államot. Ugyan mi más, hacsak nem egy kiegyensúlyozott – kulturális idegzetű – nemzettudat fenntartásának és állandó újragondolásának szellemi szükséglete. Nincs speciálisan magyar arcélű monetáris és fiskális politika, sem jogpolitika, legfeljebb a pillanatnyi magyar viszonyokra alkalmazott politikák léteznek, viszont van magyar kultúra, és kellene hogy legyen magyar kultúrpolitika is. Az új államalapítás, a nyolcvankilences alkotmányozás előtti tabula rasa, a normák elfogadását megelőző interregnum nem a politikai közösség önmetaforájának megfogalmazására adott haladékot (egy esetleges alkotmányozó nemzetgyűlés összehívására), hanem az ancien régime nyugodt hatalomátmentésére, a szocialista rendiséget megszüntetve megőrző struktúrák kialakulására.

A *Hitel* körül csoportosuló szellemi erők biztosra vették, hogy a nómenklatúra megbukik, vele együtt a káderosztály alattvalói mentalitása is elenyészik, és átveszi helyét a felelősen gondolkodó individuum nemzetalkotó hivatástudata. E célkitűzés azonban nem hozott eredményt, ami a jogi, a gazdasági és a kulturális szférában is manifesztálódik: a közjogi felfogásba alig szivárog be a természetjog, sőt, a liberális eljárási demokráciában inkább a szocialista törvénypozitivizmus él tovább; a gazdasági szerkezetváltás nem szerelt motort a fejlődésbe, inkább világpiacon kiszolgáltatottságunkat erősítette; az uralkodó irodalomelmélet pedig elveti a nemzeti elvet, a – Gáll Ernő kifejezésével élve – „sajátosság méltóságát”, inkább a művek szabad létezésétől idegen szempontokat érvényesít.

A *Hitel* szellemi előképe a népi gondolat ethosza és a harmadik út telosza, noha mindkettő történeti képződmény, s ennek fényében anakronisztikusnak hat a kortárs közéletet – határozott véleményem szerint egyáltalán nem kártékonyan! – megosztó ellentétet a „népi–urbánus” címkével illetni. Miként él hát tovább népiek és urbánusok konfrontációja? A rendszerváltás még elviekben sem támaszkodhatott olyan jól meghatározható társadalmi rétegre, mint a népi mozgalom a parasztságra, ezért – miként a népi kultúrát is egy értelmiségi kultúra örökíti tovább a hatvanas évek óta – a nemzeti kultúra is értelmiségi fogantatású, de azzal az igénnyel lép fel, hogy a politikai közösség magára ismerjen benne. Ha valóban kellene számot vetnem, miféle nemzetkonceptióról van szó, akkor a származási és földrajzi hovatarozásokra fittyet hányó Szabó Zoltán-féle irodalmi nemzeteszmét nevezném meg. „A [...] *Hitel* önmeghatározásában alapvető fontosságú a társadalmi bázis és az értelmiségi cselekvés összehangolhatóságának kérdése” – írja Papp Endre. Ez az összehangolás egyre kilátástalanabb, hiszen mindazt, ami közös, a magyar polgárok steril jogi és közgazdaságtani terminusokban, mémekben ismerik fel, magukat is ezerszer inkább használati utasításokban és normaszövegekben, mintsem a nemzetben. De vajon tényleg felismerik? A *Hitel* ennek ellenére, sőt éppen emiatt hisz abban, hogy az irodalom a kritikai nyelv közös dolgainkra, a közösség centrumában az irodalom nyelvén érthetünk szót egymással, ezért kell fejlesztenünk – a szó legmagasztosabb, romantikus értelmében – politikai hordképességét. Irodalomelméleti közhely immár, hogy a műfajok társadalmi gyakorlatokat jelenítenek meg, s ily módon a *Hitel* hagyományosan jellegadó műfaja a – tudományosság és a szépirodalom határán megállapodó – esszé. De miféle teremtmény az esszéíró értelmiségi? A magyar baloldali értelmiségi máig érvényes archetípusát Konrád György és Szelényi Iván alkotta meg könyvében (*Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*), s ők – marxista indíttatásukból fakadóan – a hatalmi aspektust túlhangsúlyozták, míg a morális megfontolásokat nem vizsgálták. E felforgató, erőszaktevő baloldali intelligenciával konkurál a „hiteles értelmiségi”, aki szintúgy „transzkontextuális” és „teleologikus”, mint baloldali alteregója, ám tekintélyére a szakképzettségen túlmutató tehetségnek és az azzal párosuló erkölcsi érzéknek köszönhetően támaszkodhat.

Papp Endre Csoóri és Esterházy nyelvfilozófiáját hasonlítva össze (*Egy ürge lelkiismerete*) rávilágított a nemzetfogalom két vetületére: „Esterházy elismeri bár, hogy az irodalom a közösségi emlékezet egyik fontos tere, annak őrzője és teremtője, ám nem tartja nélkülözhetetlennek a kollektivitást az irodalom létrejöttében”. A logocentrizmus, az igazság közölhetősége és az erre való szüntelen törekvés a *Hitel* szerzőit arra ösztökéli, hogy keressék a nyelvet, amelyen a közjó kifejezhető. Nincs tökéletes műalkotás,

miként tökéletes társadalmi rend sincs, meliorista hajlamainkat is szigorúbban kell feygelmeznünk, nekünk, akik igyekszünk okulni a huszadik század tanulságaiból, és érez-zük, hogy a mai ízés a „küldetéstudatot” vagy az „elhivatottságot” csupán mauzóleum-ként tűri meg. De vajon létezhet emberhez méltó élet eszményekre függesztett tekintet nélkül? Esterházy írja egyik tárcájában: „...az irodalom, miközben itt, most elveszti fontosságát, megőrzi az érvényességét [...] joga van bármit tenni, de már semmi nem függ tőle...”. A lap egyik legfőbb vezérelve, hogy csak az lehet érvényes, ami fontos is, ami legalább potenciálisan hordoz magában következményeket. Nem érdemes tollat ragadni, ha attól semmi sem függ, ha az írói én felelőtlenül tobzódhat, és *csak az író* van törvényeknek alávetve. „A nemzeti eszme az egyén fölött álló valóság, lényege önmaga történetében van” – szögezi le Papp Endre. Esterházy és Csoóri magatartási modellje ezáltal – az én generációm szemszögéből vizsgálva és a később születés kegyelméből részesülve – egyaránt feloldódik a nemzeti hagyományban, mégis vallom, hogy értelmesen folytatható mintát kettejük közül Csoórié kínál föl. Így van akkor is, ha a hagyomány vállalása nem jelentheti a szerep vállalását, mert utóbbit a kor egyértelműen elutasítja.

Nagy Gábor pályatársam fontos és érvényes rapszódiában vet számot a rendszerváltozás után színre lépő első nemzedék élményével (*Litániás levél a Parnasszusra*): „Megszabadítottatok minket a Gonosztól, / de nem jött el a ti Országotok”. A hagyomány vállalója a felelősséget és a tapasztalatokat örökül kapja, ám a nemzetalkotó hivatástudat költőjének szerepe nem osztható ki többé. Versének egyik kulcsmondatában Nagy Gábor így fogalmaz: „Elharcoltatok minden harcot, / s ránk hagyátok, mint génhibát, / az örökös kudarcot”. E „kudarc” pedig a szerep válságára vonatkozik, amely a magyar identitásra és a *költői önazonosságra való rákérdezés* érvényességét fenyegeti; nem politikai vereség elsősorban (bár meg-lehet, az is), hiszen az életművek szavatolnak a kiegyensúlyozott nemzeteszmeért, ám a történelem végének beharangozása egyén és tömeg kiszolgáltatottságát hirdeti. A kultúra senki számára nem írhatja elő, *milyen* identitásra tegyen szert, de választható mintákat kínál arra, *hogyan* kerülhet közelebb önmagához. Ha nincs többé történelem, amelyben az igazság kibomlik, a költő a politikai szférával együtt a szellemi valóságból is kiűzetik. Kiket idézhet meg Nagy Gábor? Csoóri mellett a Szent György-i bajvívót, Nagy Lászlót, Görömbei András irodalomtörténészt, a „békebeli kannibalizmus” ellen protestáló Nagy Gáspár költőt, Döbrentei Kornélt, a „csapodár kokárdák” leleplezőjét, vagy Lázár Ervint, Ágh Istvánt, Utassy Józsefet, a Kilencek és a Hetek költőit. Ugyan miféle időben érhető tetten a nemzeteszme hatása, ha a történelem lezárult, miként a liberálisok hiszik? A liberális jogállam hazánkban hatalomra jutó változata egyetlen nyelvet ismer: a jogit. Meggyőződése, hogy a rendszerváltozás után ugyanazt a társadalmi funkciót hivatott ellátni a jog, mint azelőtt az irodalom, csak hogy erre alkalmatlan: a demokratikus jogot az arisztokratikus kultúrának kell igazságossá tennie.

Gyakran olvasható a rendszerváltó *Hitel* hasábjain a harmadik út mint a nyugati szabad-piac és a keleti államszocializmus közötti sajátos közép-európai gazdasági formáció, ám ez a gyakorlati program szintűgy absztrahálódott mára, hiszen az esetenként csak utópisztikus, máskor kifejezetten bizarr, Liska Tibor-féle reformkommunista ötletbörze legalább annyira illuzórikusnak bizonyult, mint Bibó István elképzelése a keleti szociális eszme (ez vajon mit jelentett?) és a nyugati vadkapitalizmus keresztezéséről. Sajátosan magyar útként azonban felfogható a magyar gondolkodói hagyomány máig elmaradt redivivusa, hiszen a rendszer-változást követően a politikai eszmékhez ihletforrást a nyugati – elsősorban angolszász – fi-

lozofusok szolgáltattak; s az ő állásfoglalásaikat is inkább csak egy-egy sikeres amerikai vagy nyugat-európai párt színeiben importálták hazánkba. Nemzedéki tapasztalatunk lehet, hogy mindaz, ami a kilencvenes években mint a „Nyugat példája” lebegett a rendszerváltók szemelőtt, mára szertefoszlott ideál csupán. Sem az európai intézményrendszer, sem a posztmodern művelődéseszmény nem alakította politikai közösségünket független, szabad Magyarországgá, s e nélkül mi sem teljesebbedhetünk ki autonóm személyiségekké. Belső erőforrásaink mozgósításához pedig a merészség hiányzott. A *Hitel* kezdettől fogva kiállt a határon túli magyarságért, a kulturális nemzet egységéért, legfőként a kisebbségi magyar irodalmakkal foglalkozó Görömbei András. A határok ugyan időközben felszívódtak a kontinensen, de a kisebbségi lét álma nem vált könnyebbé: a más államban élő, magyarul beszélő értelmiség zöme nem érzi fontosnak magyarságát, rájuk a közösség nem számíthat; az európai identitás pedig – a határokkal ellentétben – nem „spiritualizálódik”: nem egyéb, mint a hivatali karrier hitvallása.

A politikai eszmeáramlatok tartalma folyton változik, s ha a mai magyar (neo)liberalizmust vesszük szemügyre, nyilvánvaló, hogy távol áll a *Hitel*től, amelyet ugyanakkor a konzervatív szerepbe is nehéz lenne beskatulyázni, hiszen amaz összeforrott a napjainkban tapasztalható konzervatív kultúrpolitikai pragmatizmussal. E jelenség legfőbb vonása, hogy a kultúrát állami teherként tekinti, a támogatások megítélésekor pedig valahányszor a könnyebb ellenállás felé mozdul el: sem a megkérgesedett privilégiumokat nem csorbítja, sem a monopol pozíciókat nem gyengíti, ide-oda csapódik, sodródik, így olykor-olykor kifejezetten nihilista irányzatokat is pártfogásába vesz.

Azzal áltatom magam, hogy fiatal koromra való tekintettel fogalmazhatok bátrabban, s elnézik nekem az elragadtatottságot. A rendszerváltás abszurditása, hogy a *Hitel* (és a hozzá hasonló műhelyek) kiegyensúlyozott nemzettudata, könnyörtelen értékkonzervativizmusa jobbra politikai képviselő nélkül maradt; a szórakoztatóipar különöségei, a szemképráztató zsonglőrködések és ellenoldali akrobatizmusok vonják el a figyelmet, érdeklődésünket, emésztik fel jóra való szándékainkat.

Sinka István

FALUSI MÁRTON (1983) költő. A *Hitel* szépirodalmi szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Virágvasárnap* zsákbanfutas (2012).